

Ярослав ПАПУГА

СТАВЛЕННЯ ЗАХОДУ ДО ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛЬВІВСЬКОЇ ПРЕСИ)

Розкрито позицію представників різних груп населення Західної Європи та Північної Америки щодо трагедії Радянської України 1932–1933 рр. Висвітлено діяльність закордонних діячів, які інформували про наявність продовольчої катастрофи, а також погляди відомих людей, які заперечували або ігнорували правдиві відомості.

Ключові слова: Голодомор, порятунок голодуючих, преса, Захід.

Iaroslav PAPUGA

THE ATTITUDES OF THE WEST TOWARDS THE FAMINE OF 1932–1933 IN THE LVIV PRESS

The article analyzes the position of the representatives of different groups of population of Western Europe and the Northern America towards the Soviet Ukraine's tragedy of 1932–1933. The activity of foreign politicians who informed about the food shortages and the thoughts of famous people who ignored the true informed are investigated.

Key words: Famine, saving of victims of starvation, press, West.

Питання про ставлення світової громадськості до геноциду українців, організованого Москвою в 1932–1933 рр., має кілька аспектів, найважливіший з яких, напевне, – моральний. Адже смерть мільйонів людей у страшних муках від голоду пройшла повз увагу значної частини населення Заходу. Уряди багатьох держав, маючи інформацію про трагедію, не відреагували на неї. Це зазначив і один з найкращих дослідників Голодомору англійський історик Р. Конквест, який у книзі “Жнива скорботи” присвятив окремий розділ розгляду цієї проблеми. Свої погляди на ставлення Заходу до Голодомору він розвинув у підсумковій праці “Роздуми над сплюндрованим сторіччям”. Англійський історик зумів найкраще розкрити основні причини відсутності сприйняття багатьма людьми правди про трагедію: вдала пропагандистська політика Москви й поширення радянофільства серед громадськості багатьох країн¹.

¹ Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест; пер. з англ. – Київ, 1993. – 384 с.; Роздуми над сплюндрованим сторіччям / З англ. пер. О. Мокровольський. – Київ, 2003. – 371 с.

Р. Конквест не ставив собі за мету всесторонньо розкрити питання про позицію Заходу щодо Голодомору, тому окремі важливі проблеми залишилися недостатньо висвітленими. Зокрема, не з'ясовано, наскільки добре були поінформовані урядові кола різних країн про масштаби трагедії і як це вплинуло на їх міжнародну політику. Не до кінця зрозуміло й те, як вплинула активність українців, що проживали за межами СРСР, на поведінку офіційних структур великих держав, які мали можливість вплинути на дії Москви. Не висвітлено й ставлення до продовольчої катастрофи різних середовищ населення країн Заходу.

Звичайно, львівська преса не дає вичерпних відповідей на ці запитання, адже недостатність інформації, а також природна заангажованість, спричинена переживанням за долю співвітчизників, перешкодили повному та безсторонньому висвітленню проблеми. Скажімо, тогочасні часописи детально подали правдиві розповіді іноземців про трагедію, однак не розкрили ґрунтовно позицію тих кіл, які ігнорували інформацію про події у СРСР. Попри це аналіз західноукраїнських газет дає змогу передати настрої різних середовищ поза межами СРСР щодо розповсюдження відомостей про Голодомор. Водночас вивчення матеріалів часописів, що видавалися у Львові, сприяє розкриттю питання про значення діяльності українців, яким пощастило опинитися за кордонами комуністичної імперії, на формування ставлення Заходу до трагедії. Окрім того, аналіз львівської преси допомагає ґрунтовніше простежити зміни позиції щодо найважливіших міжнародних чинників (держав, організацій) з боку тих людей, передусім із Галичини та Волині, які були активними учасниками акції порятунку.

Періодичні видання Другої Речі Посполитої, які публікувалися у Львові, описуючи події міжнародного життя, часто зверталися до матеріалів світової преси. На це вплинуло кілька чинників. Українці в той період сподівалися на зміни ситуації, що склалася внаслідок Першої світової війни, які могли б відбутися лише у випадку помітних перетворень на міжнародній арені. Львівські газети часто публікували заяви відомих закордонних діячів, висвітлювали позицію державних структур інших країн, що стосувалися української справи. Неодноразове покликання на зарубіжну пресу було зумовлене також браком інформації про події за межами міжвоєнної Польщі. Друковані видання, що виходили у Львові, здебільшого не мали закордонних кореспондентів. Насамперед це стосується СРСР, де зовсім не було представників західноукраїнських газет. Тому чимало відомостей про Голодомор та реакцію на нього західні українці одержали зі світової періодики. Очевидно, що матеріалу для розкриття теми статті багато.

Попри велику кількість джерел, питання про висвітлення в міжвоєнній львівській пресі ставлення Заходу до трагедії за Збручем в історичній науці аналізувалося недостатньо. Дослідники здебільшого описали суспільну реакцію українців, що проживали за межами СРСР, на трагедію. Найперше потрібно назвати А. Жука, який ще в 1933 р., розкриваючи відгуки на продовольчу катастрофу, опрацював матеріали тогочасних газет².

² Жук А. Рятункова акція для Великої України / А. Жук. – Львів: Накладом Укр. громад. ком. рятунку України, 1933. – 80 с.; Його ж. Рятункова акція для Великої України / А. Жук // За Україну. – 1933. – Ч. 3. – 1 листопада. – С. 8–11.

Повідомлення львівської преси використано й у працях, що вийшли за кордоном у післявоєнний період³.

Сучасні українські дослідники, які розглядали проблему відгуків на Голодомор, зверталися до періодики 1930-х років як важливого джерела. Серед них потрібно виокремити М. Кугутяка і В. Пахаренка, що першими після проголошення незалежності України приступили до вивчення теми⁴. До 70-х роковин трагедії опубліковано спільну працю тернопільських істориків, в якій використано матеріали міжвоєнної преси⁵.

Особливо зросла кількість досліджень теми відгуків на Голодомор до 75-х роковин української катастрофи⁶. У цих студіях не тільки аналізувалося відлуння трагедії за межами СРСР, але й було опубліковано статті з періодичних західноукраїнських видань. Чимало матеріалу з міжвоєнної преси, яка розкривала питання, оприлюднено й у збірнику документів, підготовленому працівниками Державного архіву Львівської області⁷. У монографії автора цієї статті при висвітленні суспільної реакції на трагедію за Збручем використано відомості львівських газет⁸. Серед зарубіжних дослідників питання вивчав польський історик Р. Кушнеж⁹.

³ Марунчак М. Нація в боротьбі за своє існування: 1932–1933 в Україні і діаспорі / М. Марунчак. – Вінніпег, 1985. – 144 с.; Рудницька М. Боротьба за правду про Великий Голод / М. Рудницька // Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – С. 380–433.

⁴ Кугутяк М. Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1994. – 72 с.; Пахаренко В. Віті єдиного дерева: Україна Східна і Західна в апокаліпсисі ХХ століття / В. Пахаренко. – Черкаси, 2005. – 304 с.; Пахаренко В. Побратимство / В. Пахаренко // Літературна Україна. – 1991. – 1 травня. – С. 1, 5.

⁵ Чорна тінь голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям: Книга пам'яті / [вступ. ст.; упоряд.: Б. Лановик, М. Лазарович, Р. Матейко]. – Тернопіль, 2003. – 292 с.

⁶ Волинь пам'ятає. Відлуння на Волині голодомору 1932–1933 років у радянській Україні. Науково-документальне видання / [автори-упорядн. М. Кучерепа, В. Ткачук; за заг. ред. М. Кучерепа]. – Луцьк, 2008 (текст книги взятий на сайті <http://www.voladm.gov.ua/katalog.php?lang=ukr&id=471&t=4>); Давидюк Р., Жив'юк А. “Почутися одним нерозривним зі своїми братами і сестрами Великої України”: Відлуння Голодомору 1932–1933 рр. на Рівненщині / Р. Давидюк, А. Жив'юк. – Рівне, 2008. – 92 с.; Лазарович М. І було пекло на землі... Голодомор 1932–1933 років в Україні: передумови, механізм здійснення, наслідки / М. Лазарович. – Тернопіль, 2008. – 620 с.; Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Львівська область / [гол. ред. кол. В. Крайовський, заст. гол. В. Савчак]. – Львів, 2008. – 688 с.

⁷ Клюв'як В., Куцинда В. Голгофа українського народу: До 75-ї річниці Голодомору в Україні 1932–1933 років. За матеріалами Державного архіву Львівської області / В. Клюв'як, В. Куцинда. – Львів, 2008. – 264 с.

⁸ Папуга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим / Я. Папуга. – Львів, 2008. – 248 с.

⁹ Кушнеж Р. Львівська преса про голодомор в УСРР / Р. Кушнеж // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 199–209.

Потрібно зазначити: в усіх вказаних працях (можливо, за винятком спогадів М. Рудницької та студії М. Лазаровича) розглянуто передусім відгуки на Голодомор галичан та волинян, і тому ставлення до подій на Наддніпрянщині у 1932–1933 рр. з боку світової спільноти розкрито в них мимохідь. Ті ж зарубіжні дослідники, які ґрунтовно вивчали позицію міжнародної громадськості щодо Голодомору, побіжно згадували висвітлення західними українцями цього питання¹⁰.

Поняття Захід, навіть упродовж ХХ ст., вживалося у різних значеннях і тому потребує уточнення зміст, який вкладено в нього у цій статті. Оскільки предмет дослідження – це висвітлення міжвоєнною львівською пресою позиції Заходу щодо Голодомору, тому доречно вживати цей термін у тому значенні, в якому його розуміли тогочасні діячі. Українці Другої Речі Посполитої, які активно відреагували на продовольчу катастрофу в УСРР у 1932–1933 рр., неодноразово зверталися до “культурного світу” із закликом посприяти у справі порятунку співвітчизників за Збручем. Аналіз львівської преси вказує, що під цим висловом діячі антиголодової акції мали на увазі передусім усі країни Європи (очевидно, за винятком СРСР), а також США і Канаду. Тому в цій статті поняття Захід використовується в тому розумінні, яке вкладали в нього українці міжвоєнної Польщі, застосовуючи термін “культурний світ”. При аналізі матеріалів львівської преси використано лише україномовні часописи.

Львівська преса, що розповсюджувалася на території Другої Речі Посполитої, звернула увагу на продовольчі проблеми наддніпрянців із початком колективізації і кризою сільського господарства, яку вона зумовила, описуючи при цьому й позицію Заходу в цьому питанні. Газети багато повідомляли навесні 1932 р. про голод, що розпочався в попередньому році. Саме в той період збільшилася кількість втеч через радянський кордон виснажених від систематичного недоїдання людей. Ґрунтовніше це питання висвітлено автором у дослідженні, присвяченому реакції західних українців на трагедію за Збручем¹¹.

Кількість публікацій з розповідями про загрозу нового голоду у львівській періодиці зросла влітку 1932 р., коли на це звернула увагу європейська преса. Найавторитетніша західноукраїнська газета “Діло” в червні розмістила спостереження відомого західного фахівця Бассехеса щодо стану сільського господарства у СРСР, в якому зазначалося посилення кризових явищ в аграрному секторі. У липні в цьому часописі, ґрунтуючись на повідомленнях редактора “Форвертсу”, викрито брак продуктів і розповсюдження голоду в УСРР. “Діло” наступного місяця передрукувало й інформацію з бельгійської преси про появу великої кількості селян, які в пошуках їжі блукали територією України¹².

¹⁰ Див.: Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест / [пер. з англ.]. – Київ, 1993. – 384 с.

¹¹ Папуга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим. – С. 25–27.

¹² Діло. – 1932. – 19 червня, 6 липня, 9 серпня.

“Нова зоря” – друкований орган греко-католицького спрямування – звернула увагу на цю проблему, опублікувавши драматичне повідомлення з “Інтернешіонал ньюс сервіс” про поширення загрозливого становища в сільському господарстві: “Катастрофа голоду на Україні приймає страшні розміри. Ограблене до решти населення розпочало масову мандрівку. Хто сего не бачив на власні очі, той не може собі уявити всего жаху безпримірного горя укр[аїнського] народу. Сотки тисяч, ба мільйони обдертих укр[аїнських] селян рушили зі своїх сіл і йдуть самі не знаючи куди. З мішками на плечах, в котрих міститься все їх майно, йдуть ті маси днями й ночами по степах України. Залиті ними всі шляхи, всі залізні дороги, всі стежки”¹³.

Відомості про страхітливу ситуацію у Східній Україні потрапляли до Західної переважно від закордонних журналістів та інженерів. Останніх було багато на роботі у СРСР, однак у той період частина з них намагалася покинути цю країну. “Діло”, зазначаючи, що правду про голод подають англійські, американські, німецькі та французькі часописи, повідомило про масовий виїзд інженерів США з Радянського Союзу. Вони вказали на продовольчу катастрофу в комуністичній імперії, спричинену грабіжницькою політикою Москви. За даними газети тоді у СРСР працювало 3 528 закордонних інженерів, з яких 2 063 фахівців було з Німеччини¹⁴.

“Діло” продовжило у другій половині 1932 р. – на початку 1933 р. публікувати матеріали із західної періодики про ситуацію в УСРР. Часопис у вересні поінформував про загальну кризу колективізованого сільського господарства, висвітлив ситуацію з відсутності продуктів і заходи радянських держаних органів щодо їх конфіскації в селян. Газета подала матеріали з швейцарського друкованого видання “Журналь де Женев” про протистояння між владою і селянством, зумовлене прагненням офіційних структур не допустити, щоби хлібороби залишили в себе врожай¹⁵. “Діло” в лютому 1933 р. повідомило про розповсюдження в австрійській пресі Бассехесом даних про становище селянства в СРСР¹⁶. “Нова зоря” в цьому ж місяці поінформувала про критичну ситуацію із забезпеченням продуктами у містах, зазначивши, що в селах справи ще гірші¹⁷.

Західна періодика, крім повідомлень від журналістів і спеціалістів, що працювали в Радянському Союзі, отримала окремі дані від працівників дипломатичних установ. Інформація про голод від офіційних представників європейських держав потрапила на сторінки газет цих країн, а потім передруковувалася львівськими часописами. Періодичні видання пресового концерну І. Тиктора “Новий час” і “Народна справа” розповіли про голод в УСРР і заворушення виснажених людей, відомості, які подали німецькі консульства¹⁸. “Нова зоря” також опублікувала дані

¹³ Нова зоря. – 1932. – 16 червня.

¹⁴ Діло. – 1932. – 7, 27 липня.

¹⁵ Діло. – 1932. – 21, 22 вересня.

¹⁶ Діло. – 1933. – 11 лютого.

¹⁷ Нова зоря. – 1933. – 23 лютого.

¹⁸ Народна справа. – 1933. – 5 лютого; Новий час. – 1933. – 29 січня.

від дипломатичних установ і прийшла до висновку про нестерпне становище населення за Збручем¹⁹.

Загалом у другій половині 1932 – на початку 1933 рр. європейські газети подавали окремі відомості про голод, однак на основі цих розрізнених даних не можна було уявити загальну картину катастрофи на Східній Україні. Львівські часописи, насамперед “Діло” і “Нова зоря”, які пильно відстежували інформацію про ситуацію в УСРР у західній пресі, в деякі місяці (упродовж цього періоду) не відзначали зацікавленості закордонних спостерігачів справою голоду. У той час українці, що проживали за межами комуністичної імперії, також не розуміли масштабів трагедії, що коїлася у радянській державі. Брак інформації, зокрема й із західних джерел, призвів до того, що в період, коли катастрофа набирала обертів, поза СРСР про неї говорили мало.

Ситуація змінилася весною 1933 р. завдяки діяльності окремих сумлінних представників демократичних держав. Неабияке враження на широкі кола європейської громадськості справили публікації і повідомлення Г. Джонса та колишнього помічника прем'єр-міністра Великої Британії Д. Ллойд-Джорджа. Цей відважний репортер відвідав на початку 1933 р. Україну й у березні подав про це матеріал до “Манчестер гардіан”. Г. Джонс розповсюдив правду про голод і в інших засобах масової інформації, вживаючи всіх можливостей для донесення даних про катастрофічну ситуацію.

Чесні повідомлення цього валійського репортера про бідування населення, яке просило їжі для порятунку (окремі статті виходили під заголовком “Хліба!”), неабияк вплинули на західних українців. Львівські газети, що представляли різні середовища, оприлюднили інформацію колишнього помічника Д. Ллойд-Джорджа. “Новий час” у кількох номерах у середині квітня 1933 р. опублікував відомості про голод, які опиралися на його матеріали²⁰. Друкований орган лівоцентристської радикальної партії “Громадський голос” майже одночасно повідомив про поширення закордонною пресою, передусім німецькою й англійською, даних про трагедію від Г. Джонса²¹. Варто зазначити, що цей часопис виходив друком раз у тиждень і тому інколи подавав відомості не оперативно, а з певним запізненням. Дані британського спостерігача газета оприлюднила у той же час, що й щоденне друковане видання “Новий час”. Це свідчить: працівники “Громадського голосу” розуміли значення повідомлень Г. Джонса й намагалися якомога швидше зробити їх доступними для своїх читачів.

Наступного місяця львівська преса неодноразово згадувала публікації цього сумлінного репортера. Українське бюро в Лондоні взяло в нього інтерв'ю, а дві щоденні львівські газети – “Діло” і “Новий час” – в один день у середині квітня

¹⁹ Нова зоря. – 1933. – 14 травня.

²⁰ Новий час. – 1933. – 12, 13, 14 квітня.

²¹ Громадський голос. – 1933. – 15 квітня.

оприлюднили його²². Друкований орган видавничого концерну І. Тиктора “Наш прапор” у липні 1933 р. розмістив матеріали помічника Д. Ллойд-Джорджа з часопису “Нью-Йорк америкен”²³. Газета близька до консервативних греко-католицьких кіл “Нова зоря” у жовтні 1933 р. передрукувала статтю Г. Джонса з лондонського пресового органу “Дейлі експрес”²⁴.

Кілька часописів (“Громадський голос”, “Діло” й друкований орган селянської партії “Нове село”), здійснюючи огляд американської преси, що описувала голод у Східній Україні, згадали публікацію британського репортера в “Нью-Йорк америкен”. Газети у своєму дослідженні розповіли також про студію американського кореспондента Д. Дея у “Дейлі ньос”. Цей спостерігач узагальнив інформацію від офіційних урядових чиновників, представників дипломатичного корпусу, подорожніх з України, приватних листів і прийшов до невтішного висновку про жахливість становища на території Наддніпрянщини²⁵. Він описав випадок, передрукований львівськими газетами, що свідчив про катастрофічну ситуацію із забезпеченням продуктами: “Кухар одного чужоземного консульства в Харкові пише, що він покидає роботу, бо доробився маєтку тим, що продавав лупини з бараболю нуждарям, які щоденно приходять до нього задніми дверима”²⁶.

Водночас зі статтями Г. Джонса в західній пресі з’явилися публікації іншого відомого британського кореспондента М. Маггериджа. Щоправда його повідомлення у березні 1933 р. у “Манчестер гардіан” за підписом “Нотатки спостерігача” не справили враження на західних українців, вірогідно через анонімність, і не зробили такого резонансу, як праці Г. Джонса. Зате, коли М. Маггеридж виїхав зі СРСР і розпочав розповсюджувати інформацію про голод під своїм іменем, то це відобразилося у львівській пресі. Зокрема “Нова зоря” передрукувала повідомлення англійського кореспондента в “Морнінг пост”. У львівському часописі зазначалося, що публікації М. Маггериджа стали можливими після виїзду за межі Радянського Союзу, завдяки чому він позбувся контролю радянських цензурних органів²⁷.

“Нова зоря”, окрім даних від британських і американських репортерів наприкінці весни 1933 р., ґрунтуючись на повідомленнях паризької преси, розкрила оповіді австрійського інженера П. Менделя. Він, описавши нужденний стан населення Одеси, вказав: місцеві жителі звертаються з проханням дати хліба, оскільки гроші майже нічого не вартують²⁸. “Громадський голос” у травні опублікував інформацію з швейцарської газети “Журналь де Женев”, яка розмістила звернення до Ліги Націй з описом стану справ у Радянській Україні й висловленням прохання до “всіх

²² Діло. – 1933. – 13 квітня; Новий час. – 1933. – 13 квітня.

²³ Наш прапор. – 1933. – 2 липня.

²⁴ Нова зоря. – 1933. – 29 жовтня.

²⁵ Громадський голос. – 1933. – 1 липня; Діло. – 1933. – 23 червня; Нове село. – 1933. – 2 липня.

²⁶ Діло. – 1933. – 23 червня.

²⁷ Нова зоря. – 1933. – 23 липня.

²⁸ Нова зоря. – 1933. – 28 травня.

культурних народів” вжити заходів. Щоправда, зі змісту статті не зрозуміло, хто саме був автором цього заклику²⁹.

Кількість повідомлень про Голодомор помітно збільшилася влітку 1933 р. Інформація надалі надходила від людей, що були свідками бідування потерпілого населення, рідше – потрапляла завдяки листам із територій, охоплених голодом³⁰. Саме в той період фахівці, чи не вперше, назвали число осіб, які, на їхню думку, загинули через конфіскацію продуктів. У “Дейлі телеграф” з’явилися дані американського професора Р. Селлета про смерть від голоду 10 млн радянських громадян³¹. Ці підрахунки, як і будь-яка на той час інформація зі СРСР, ґрунтувалися на несистематичних відомостях західних спостерігачів. Очевидно, що їх не можна приймати беззастережно. Брак даних спричинив різні припущення, окремі з яких викликають серйозні застереження. Зокрема, у шведській газеті опубліковано інформацію про всенародне повстання в Україні та на півдні Росії. У масовому революційному русі, згідно з відомостями скандинавського часопису, лише на території Київщини взяло участь півмільйона осіб. Львівські друковані видання, подаючи інформацію про повстання, зазначили, що немає підтвердження про нього з інших джерел³². Звичайно, дані про масові збройні виступи виснажених людей не відповідають дійсності, проте окремі сутички між голодуючими і владою відбулися. Більш вірогідні свідчення румунської преси про канонаду за Дністром і напади селян на транспортні засоби, що перевозили продукти³³.

Львівська преса влітку 1933 р. вперше намагалася узагальнити західні матеріали про Голодомор. Дописувач із Праги в липні подав статтю до неофіційного друкованого органу ОУН “Наш клич”, яку дещо пізніше надрукувало “Діло”, з аналізом джерел, що дають змогу розкрити ситуацію в УСРР. У цій публікації позитивно схарактеризовано журналістську діяльність Г. Джонса та М. Маггериджа, і німецького кореспондента В. Штайна. Автор статті покликався на матеріали з англійської, американської, німецької та швейцарської преси³⁴.

Кореспондент із Праги серед джерел правдивої інформації про Голодомор, які заслуговували на пильну увагу, назвав листи від постраждалих. Як приклад він навів виставку письмових звернень про допомогу, що в той час проходила у Берліні. Покликання на німецький досвід організації підтримки потерпілих був досить поширеним у львівській пресі, адже саме в цій країні мешканці активно виступили на захист постраждалих співвітчизників. Жвавий відгук німців на поширення смертності від голоду у СРСР був зрозумілим, оскільки на теренах радянської імперії проживало багато їхніх земляків. Часто вони дотримувалися

²⁹ Громадський голос. – 1933. – 13 травня.

³⁰ Нова зоря. – 1933. – 1, 25 червня.

³¹ Нова зоря. – 1933. – 16 липня; Новий час. – 1933. – 15 липня.

³² Наш прапор. – 1933. – 20 серпня; Нова зоря. – 1933. – 17 серпня.

³³ Наш прапор. – 1933. – 22 жовтня.

³⁴ Діло. – 1933. – 6 серпня; Наш клич. – 1933. – 23 липня.

однакових релігійних поглядів і це посилювало прагнення врятувати вимучених від недоїдання людей. “Діло” занотувало спроби німецьких протестантів підтримати своїх одновірців у комуністичній державі³⁵.

Данська газета “Берлінгске тіденде”, що виходила в Німеччині, висвітила відгуки громадян цієї країни на повідомлення зі Сходу. У цьому часописі проаналізовано публікації у протестантській пресі розповідей американця Беккерера, який виїхав зі СРСР. Спостерігач зі США зауважив: трагедія набрала такого розмаху, що правдиві повідомлення про неї видаються фантастичними. На підтвердження своїх слів Беккерер показував фотографії, які демонстрували катастрофічне становище в Україні. Кореспонденти данської газети підтвердили ці дані, подавши справжні описи постраждалих³⁶.

Ще однією причиною поширення в Німеччині порівняно великої кількості відомостей про продовольчу катастрофу було те, що в СРСР працювало чимало спеціалістів із цієї країни. Вони покидали Радянський Союз і розповідали про ситуацію в ньому. “Нова зоря” зазначила: в той період чимало фахівців, котрі раніше зі симпатією ставилися до СРСР, навіть німецькі комуністи, намагалися виїхати на батьківщину³⁷.

Порятунок постраждалих радянських громадян німецької національності став масовим. Організація “Фольксбунд”, що займалася наданням допомоги співвітчизникам за кордоном, провела в Берліні прес-конференцію, присвячену висвітленню ситуації у СРСР. Ініціатори заходу негативно схарактеризували політику Москви, що призвела до трагедії, описали становище німців у Радянському Союзі. За твердженням представників “Фольксбунду”, саме їхні земляки найбільше постраждали внаслідок комуністичних експериментів на селі. На прес-конференції виступив професор університету в Чикаго Р. Селлет і повідомив про виселення в Сибір 70 тис. заможних німецьких селян та про смерть від голоду мільйонів радянських громадян. Американський фахівець зробив досить песимістичні прогнози щодо розвитку подій у СРСР, висловивши припущення про нові жертви голоду. Керівники “Фольксбунду” пообіцяли вжити заходів для допомоги радянським німцям і організувати найближчим часом до тисячі протестних зборів³⁸.

Невдовзі в Берліні та Мюнхені відбулися чисельні демонстрації проти грабіжницької політики Москви. У столиці Німеччини організовано виставку листів, що надійшли з територій, охоплених голодом, і проводився збір коштів для потерпілих. Діяльність, спрямовану на порятунок постраждалих, підтримали державні установи. “Нова зоря”, яка приділила чимало уваги активності німців у справі допомоги співвітчизникам, зазначала, що пожертви надали президент П. Гінденбург і канцлер А. Гітлер³⁹.

³⁵ Діло. – 1933. – 30 серпня.

³⁶ Нова зоря. – 1933. – 21 вересня.

³⁷ Нова зоря. – 1933 – 18 травня.

³⁸ Нова зоря. – 1933. – 20 липня.

³⁹ Нова зоря. – 1933. – 13 серпня.

Львівська преса приділяла увагу виступам тих відомих політиків, які зацікавилися справою Голодомору. Влітку 1933 р. газети писали про активність генерального секретаря Конгресу національних меншин німецького журналіста з Прибалтики Е. Амменде. Віденська газета “Райхспост” опублікувала 16 липня його статтю, присвячену ситуації у СРСР. Радянські державні установи, зважаючи на високу посаду автора дослідження, не змогли проігнорувати ці відомості й подали спростування. Газета “Ізвестія” 20 липня розмістила статтю, в якій мовилося, що твердження Е. Амменде – провокація німецьких націонал-соціалістів. Натомість “Діло”, розгортаючи цю публічну дискусію на сторінках преси, зауважило: факти, наведені у “Райхспості”, повністю підтверджують друковані видання, яких не можна звинуватити в симпатіях до нацизму. Зокрема, кореспондент французької газети “Тан” Берлян подав правдивий опис становища голодуючого населення у СРСР⁴⁰.

Невдовзі Е. Амменде спеціально для найавторитетнішої західноукраїнської газети підготував велику статтю “Голод на Україні”. Він описав ситуацію в районах, де була масова смертність, проаналізував причини катастрофи. Генеральний секретар Конгресу національних меншин ґрунтовно схарактеризував наслідки впровадження колгоспної системи, зокрема, кризу сільського господарства. Він вказав також на політичні чинники трагедії, як-от боротьбу Москви з українським рухом. Е. Амменде розкрив наявність двох ліній комуністичного керівництва щодо національного питання, які виявилися у протистоянні П. Постишева та М. Скрипника. Наприкінці публікації автор звернувся до Заходу із закликом вжити негайних дій для порятунку голодуючих: “Цивілізований світ мусить собі здати справу з того, чи, як минулої весни, хоче безді[я]льно чекати як вимиратимуть народи Кавказу, Кубані та України, чи рішиться на негайну поміч, щоби в час ухилити голодову смерть від них, а від себе ганьбу безсердечности і безстиддя. Як ми бачимо, поміч можлива, тільки треба взятись зарання до діла і безді[я]льно не повинна проминути ні одна година”⁴¹.

Закиди Москви, що антиголодовою діяльністю керував Берлін, не відповідали дійсності. Радянське керівництво не мало аргументів, щоб переконливо спростувати повідомлення про голод і вдавалося до нападів на людей, які розповсюджували інформацію про трагедію. Проте кількість тверджень про продовольчу катастрофу влітку–восени 1933 р. зросла, й надходили вони з різних країн Заходу. Скажімо, паризька газета “Матен” у серпні 1933 р. розмістила кілька статей з висвітленням ситуації у СРСР. Спочатку французький часопис подав детальну розповідь американської громадянки українського походження М. Стебало, яка зі своїм чоловіком відвідала родину на території, охопленій голодом. Її детальні свідчення були перекладені й передруковані кількома львівськими часописами. Вони розмістили й наступні статті з “Матен”, у яких вказувалося: голод набув розмаху в Україні та на Північному Кавказі⁴².

⁴⁰ Діло. – 1933. – 28 липня.

⁴¹ Діло. – 1933. – 28 липня.

⁴² Громадський голос. – 1933. – 16 вересня; Діло. – 1933. – 6 вересня; Свобода. – 1933. – 17 вересня.

Англійська преса у другій половині 1933 р. продовжувала публікувати матеріал про трагедію за Збручем. “Таймс” повідомив про утиски українських селян із боку радянських державних органів через невчасну здачу зерна. Лондонська щоденна газета розкрила заходи Москви щодо заселення спустошених голодом територій вихідцями з інших частин СРСР. Згідно з повідомленням англійського часопису, радянське керівництво вжило таких заходів на Кубані й запланувало зробити це на інших теренах⁴³.

Уже звично “Манчестер гардіан” чимало місця на сторінках газети відвів справі Голодомору. Цей ліберальний друкований орган не належав до тих видань, які принципово виступали проти комуністичного режиму. Просто склалася ситуація, що кілька відомих британських репортерів (Г. Джонс, М. Маггеридж) ще з початку 1933 р. опублікували в ньому свої матеріали про продовольчу катастрофу в СРСР. Часопис продовжив дослідження проблеми й восени в ньому було надруковано п’ять статей за підписом М. Г. про ситуацію в Радянському Союзі. Дописувач газети прийшов до висновку: голод був на початку року, особливого розмаху набрав у квітні й травні, а восени після збору нового урожаю ситуація покращилася. Найбільше через відсутність продуктів постраждало населення України та Північного Кавказу. Кілька львівських часописів майже водночас передрукували цю інформацію⁴⁴.

“Діло”, опираючись на матеріали Українського бюро в Лондоні, у вересні 1933 р. здійснило огляд публікацій в англійській пресі про голод. Львівський часопис використав відомості з “Дейлі телеграф”, “Інглиш черчмен”, “Крістіан гералд” і “Йоркшір об сервер” про ситуацію в УСРР, які довели існування масової смертності через конфіскацію продуктів⁴⁵. Українське бюро у Лондоні вказало, що в жовтні події в Наддніпрянщині розкрило кілька англійських газет, зокрема, “Дейлі експрес”, “Католик геральд”, “Католик таймс”⁴⁶.

Львівські часописи продовжили висвітлювати події у СРСР пресою інших країн Заходу. Друкований орган радикальної партії повідомив, що навіть прорадянськи налаштований “Нью-Йорк таймс” змушений був визнати смерть від голоду 3–4 млн осіб⁴⁷. “Діло” на початку 1934 р. надрукувало дослідження Вітінга, опубліковане в ньоу-йоркському журналі “Нейшен бізнес”. Дописувач американської газети сам об’їздив райони, постраждалі від конфіскації продуктів, переговорив із мешканцями цих територій, а також зібрав відомості від західних інженерів і журналістів. За його підрахунками від голоду померло понад 5 млн радянських громадян. Згадав Вітінг одного зnanого західного кореспондента, не назвавши його

⁴³ Нова зоря. – 1933. – 7, 10 вересня.

⁴⁴ Діло. – 1933. – 26 жовтня; Нова зоря. – 1933. – 29 жовтня; Новий час. – 1933. – 26 жовтня.

⁴⁵ Діло. – 1933. – 17 вересня.

⁴⁶ Новий час. – 1933. – 19 жовтня.

⁴⁷ Громадський голос. – 1933. – 14 жовтня.

імені (ймовірно йшлося про У. Дюранті), який висміював відомості про катастрофу, хоч і погодився, що померли мільйони людей⁴⁸.

Польська громадськість не виробила узгодженої позиції щодо трагедії за Збручем. Редакція “Діла” в серпні 1933 р. розмістила спеціальну статтю, присвячену висвітленню ставлення титульної нації Другої Речі Посполитої до геноциду українців. Львівський часопис проаналізував погляди представників різних середовищ. У краківській газеті “Час”, що дотримувалася консервативної ідеології і при цьому підтримувала офіційну позицію Варшави, 3 серпня з’явилася публікація про події у Радянській Україні. У ній схарактеризовано зміни в національній і соціальній політиці Москви та зазначено, що українці змушені будуть переглянути ставлення до Польщі, оскільки надії на УСРР як захисника національних інтересів виявилися безпідставними. Натомість газета ендецького табору “Кур’єр львівський” негативно описала український рух, спрямований проти дій Москви, оцінивши його як антипольський. Дописувач цього часопису вважав, що акція протесту проти Голодомору зумовлена підписанням польсько-радянського договору і спрямована проти політики Варшави. “Кур’єр львівський” твердив про зв’язок між виступами українців проти голоду й аналогічними заходами Німеччини. Газета вважала, що акція протесту спричинила погіршення відносин між Берліном і Москвою.

Дописувач “Діла”, аналізуючи погляди польського суспільства, виокремив позицію представника консервативного табору С. Лося. Цей знаний громадський діяч, розкривши ситуацію в УСРР, висловив припущення: страшний голод у Наддніпрянщині призведе до зникнення на тих теренах українців як політичної нації і перетворення їх на етнографічну групу. С. Лось звернувся до офіційної Варшави з пропозицією прихильніше поставитися до другої за чисельністю національної групи міжвоєнної Польщі. Водночас він вважав, що західні українці під впливом трагедії за Збручем також повинні покращити ставлення до держави, в межах якої вони проживали⁴⁹. Щоправда, не всі прихильники консервативних поглядів серед польської суспільності дотримувалися таких поглядів. У серпні 1933 р. у журналі “Наша пшишлосьць” редактор Я. Бобржинський позитивно оцінив голод у СРСР, оскільки це призвело до послаблення комуністичного режиму. Розглядаючи можливі зміни на Сході, він говорив, що в інтересах Польщі встановити контроль над майбутньою Українською державою. Цю заяву гостро критикувала “Нова зоря”: як особисто Я. Бобржинського, так й інших прихильників консервативних поглядів⁵⁰. Так представники титульної нації Другої Речі Посполитої розглядали Голодомор здебільшого в контексті взаємин з українцями та дипломатичних відносин із Берліном та Москвою.

Загалом польська громадськість пасивно відреагувала на трагедію Наддніпрянщини, а поодинокі публікації лише підтвердили цю тенденцію. Зокрема віленська газета консервативного напрямку “Слово” наголосила на інертності своїх співвітчизників і висловила подив з цього приводу. Цей часопис позитивно оцінив

⁴⁸ Діло. – 1934. – 20 січня.

⁴⁹ Діло. – 1933. – 7 серпня.

⁵⁰ Нова зоря. – 1933. – 21 вересня.

позицію греко-католицького духовенства і намагався з'ясувати причини відсутності аналогічних дій представників інших Церков. У статті “Слова” розглядалося питання долі мільйона поляків на території СРСР, яке не одержало належної уваги у пресі. Наприкінці газета закликала українців і поляків об'єднатися для спільної боротьби з комунізмом та атеїзмом. “Кур'єр варшавський”, не зосереджуючись на взаєминах з українцями, доволі песимістично схарактеризував радянську дійсність. Московський кореспондент цього часопису спрогнозував поширення голоду в Радянському Союзі й у 1934 р.⁵¹

Чехословаччина про Голодомор дізналася від місцевих фахівців, які працювали у СРСР. Вони повернулися на Батьківщину й подали страхітливий опис побаченого⁵². Швейцарська газета “Журналь де Женев” традиційно багато уваги присвятила розкриттю подій у Радянському Союзі. Кореспондент цього часопису на основі повідомлень офіційної преси СРСР і листів від потерпілих прийшов до обґрунтованих висновків про жахливий голод⁵³. Окрім цієї франкомовної газети у Швейцарії, відомості про продовольчу катастрофу висвітлено в німецькомовній “Нає цїрїхер цайтунг” на передовиці під заголовком “Трагедія України”. Часопис проаналізував національну політику Сталіна та вказав на певні розбіжності між Москвою і Харковом. Газета охарактеризувала самогубство М. Скрипника як приклад такого протистояння. Дописувач “Нає цїрїхер цайтунг” наголосив: внаслідок злочинної політики Москви український народ пережив голод, який ймовірно забрав життя мільйонів людей. У висновку статті зазначено: “Це безприкладне хижацтво, це плянове винищення великого народу відбувається не десь у “далекім нецивілізованім краю”, як інколи дехто називає колонії великих держав, але у межах нашої частини світа. І це діється в часі, коли майже всі європейські держави стараються навипередки запевнити собі ласку Москви”⁵⁴. Так швейцарська газета одна з перших вказала на запланованість української трагедії та негативно оцінила прорадянську політику країн Європи. Дописувач канадської газети “Дейлі стар” П'єр Ван Пассен, описавши механізм збору врожаю, розкрив діяльність місцевих активістів, які займалися конфіскацією продуктів у селян. Кореспондент зауважив, що причина трагедії – надмірне збирання збіжжя, вказавши на спроби деяких українських партійних діячів донести цю інформацію до керівництва у Москві, що призвело до переслідування їх із боку центральної влади⁵⁵.

Восени 1933 р. опубліковано кілька узагальнюючих статей, у яких було проаналізовано висвітлення Голодомору західною пресою. Закордонний репортер “Діла” М. Данько у вересні дослідив цю проблему в публікації “Європейська акція проти голоду в Україні”. За його даними правдиві відомості про трагедію подавала німецька, англійська, французька, бельгійська та швейцарська преса. Кореспондент “Діла” вважав, що найбільш активними були газети Німеччини, оскільки чимало

⁵¹ Діло. – 1933. – 26 жовтня.

⁵² Наш клич. – 1933. – 10 вересня.

⁵³ Діло. – 1933. – 8 листопада.

⁵⁴ Діло. – 1933. – 10 вересня.

⁵⁵ Діло. – 1933. – 15 грудня.

вихідців із цієї держави, що проживали на півдні України, постраждали внаслідок грабiжницької політики сталiнського керівництва. У статті розкрито акцію порятунку в Німеччині, яка набрала масовості й організованості, завдяки чому потерпілі співвітчизники отримали відчутну допомогу з Берліна. М. Данько, проаналізувавши висвітлення у західній пресі причин Голодомору, зокрема, наголосив, що саме антиукраїнська політика Москви спричинила трагедію. Він описав повідомлення у “Журналь де Женев”, “Празькі листи”, в яких зосереджено увагу на національному аспекті продовольчої катастрофи. Дописувач “Діла” зазначив: потрібно вжити всіх заходів, щоб постраждали в Україні дізналися про організацію акції порятунку. Для цього М. Данько пропонував пересилати мешканцям УСРР повідомлення про створення комітетів допомоги. Він вважав, що ці листи не зашкодять тим людям, які їх отримають, оскільки значно більше осіб постраждало від голоду, ніж від переслідувань⁵⁶.

І. Лоський здійснив у часописі “За Україну”, що видавали в 1933 р. учасники акції порятунку, огляд висвітлення в зарубіжній пресі Голодомору. Він описав розповсюдження в газетах повідомлень Г. Джонса, Р. Селлета, Е. Амменде, М. Маггериджа, які сприяли зросту уваги Заходу до української проблеми. У статті вказано, що самогубство М. Скрипника спричинило значний інтерес до подій в УСРР і було розкрито у пресі, зокрема, в англійських газетах “Таймс” і “Дейлі телеграф”. І. Лоський проаналізував висвітлення трагедії за Збручем у друкованих виданнях, про які вже згадано: “Нає цiрiхер цайтунг”, “Журналь де Женев”, “Празькі листи”, “Матен”. Окрім того, автор статті повідомив про публікації у французькому “Котидієні” та католицькому “Де Маасбодє” з Голландії. Звернув увагу І. Лоський на описи в польській пресі трагедії України, зокрема, в часописах “Польсько-український бюлетень” та “Кур’єр варшавський”. У висновку він наголосив: “... майже без виїмку [винятку – *Я. П.*] європейська й американська преса присвячує увагу Україні. Зокрема варто підкреслити, що... ця преса здає собі вповні справу з того, що голод на Україні викликаний не стихійними причинами, лише систематично зорганізований московською окупаційною владою”⁵⁷.

У 1934 р. після закінчення Голодомору зацікавлення з боку західної преси українською справою зменшилося. Публікації про ситуацію в УСРР з’являлися інколи в європейських газетах, якщо їхнім кореспондентам вдавалося відвідати регіони, що були охоплені голодом. Вони описували становище потерпілих, які надалі жили в дуже важких умовах. Кілька статей з англійських та німецьких друкованих органів масової інформації з серпня по жовтень 1934 р. передрукувала “Нова зоря”⁵⁸.

Загалом львівська преса досить пильно стежила за висвітленням в західній періодиці трагедії Наддніпрянщини. Чимало повідомлень, опублікованих європейськими газетами, було розповсюджено українськими друкованими органами в Польщі. Однак скласти всеосяжне уявлення про позицію західної періодици у справі Голодомору на основі львівських часописів не можна. Українська преса Другої Речі

⁵⁶ Діло. – 1933. – 3 вересня.

⁵⁷ За Україну. – 1933. – 1 жовтня.

⁵⁸ Нова зоря. – 1934. – 16, 30 серпня, 14 жовтня.

Посполитої звернула увагу на публікації, в яких подавалася правдива інформація про катастрофічне становище за Збручем, натомість недостатньо вказала на замовчування чи ігнорування деякими газетами подій в Радянській Україні.

У європейській пресі, що описувала ситуацію у СРСР, лунали заклики вжити дієвих заходів для допомоги потерпілим. Природно, що львівські часописи передрукували ці звернення. Одним із перших пропозиції щодо порятунку потерпілих висунув Р. Селлет. Під час виступів у Берліні, в ході яких він навіть свої припущення про кількість померлих, американський професор висловив сподівання, що постраждалих можна буде підтримати. Зокрема, Р. Селлет звернувся до Міжнародного товариства Червоного Хреста та церковних кіл США з проханням організувати допомогу⁵⁹. Надії на здійснення духовенством гуманітарної діяльності для порятунку потерпілих появилися у греко-католицьких часописах “Нова зоря” і “Мета”. Газети розкрили звіт представника Ватикану про ситуацію у СРСР, в якому висловлено припущення про смерть від голоду 12 млн радянських громадян. За їхніми даними, Папа Римський після отримання такої інформації прийняв рішення зробити все можливе для порятунку постраждалих⁶⁰.

Українське бюро в Женеві, розповсюджуючи інформацію про становище в УСРР, так само висловило припущення про можливість організації допомоги з боку релігійних установ. Все ж ця інформаційна структура вважала: найлегше домогтися від Москви дозволу на пересилання продуктів для потерпілих зможуть США. Українське бюро в Женеві запропонувало, щоб Вашингтон поставив радянському керівництву умову, згідно з якою встановлення дипломатичних стосунків між державами відбулося би при здійсненні допомоги постраждалим⁶¹. У 1934 р. у зв'язку зі вступом СРСР до Ліги Націй окремі західні політичні діячі та друковані видання висловили сподівання, що ця міжнародна установа зможе домогтися від Москви поступок у справі пересилання харчів голодуючим⁶².

Львівська преса, описуючи рятункову діяльність німецьких організацій, закликала українців підтримати співвітчизників за Збручем. Наприклад, “Нова зоря” розкрила активність “Фольксбунду” і наприкінці зробила висновок: українці зобов'язані вжити енергійних дій для допомоги голодуючим⁶³. В іншому греко-католицькому часописі “Правда”, під час висвітлення активності мешканців Німеччини у справі допомоги співвітчизникам у СРСР, також говорилося про необхідність виявити солідарність з наддніпрянцями⁶⁴.

Простежується і зворотній зв'язок, коли діяльність галичан та волинян у питанні порятунку потерпілих земляків зацікавила країни Європи та Північної Америки

⁵⁹ Нова зоря. – 1933. – 16 липня.

⁶⁰ Мета. – 1933. – 10 вересня; Нова зоря. – 1933. – 3 вересня.

⁶¹ Діло. – 1933. – 3 вересня.

⁶² Нова зоря. – 1934. – 14 жовтня, 13 грудня.

⁶³ Нова зоря. – 1933. – 20 листопада.

⁶⁴ Правда. – 1933. – 30 липня.

й підштовхувала населення цих держав до вжиття заходів допомоги. Помітний розголос на Заході одержало звернення греко-католицького єпископату від 24 липня 1933 р. “Україна в передсмертних судорогах”. Чимало газет, які перебували на релігійних позиціях або симпатизували Церкві, передрукували цей документ. Зокрема, вже згаданий голландський “Де Маасбодє” 31 липня опублікував заклик керівництва Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ) з проханням про порятунок голодуючих. Через три дні ця газета помістила власну статтю, у якій розкрила ситуацію в УСРР, і вже від свого імені звернулася до Заходу із закликом надати допомогу населенню України. Голландський католицький часопис висловив сподівання, що події у Радянському Союзі змусять економічно розвинені держави переглянути позитивне ставлення до Москви й засудити політику Кремля. Віденський кардинал Т. Інніцер активно відгукнувся на заклик греко-католицького єпископату⁶⁵.

Львівська газета “Мета” вказала на важливість діяльності ГКЦ і віденського кардинала для поширення на Заході правди про продовольчу катастрофу за Збручем. Часопис зазначив: світова громадськість збільшила увагу до української трагедії⁶⁶. “Нова зоря” зафіксувала поширення у Німеччині відозви греко-католицьких єпископів⁶⁷. Цей львівський часопис розмістив також заклик українського єпископа в Канаді з проханням вжити всіх можливих заходів для порятунку голодуючих. У зверненні передруковано окремі положення відозви Ієрархів ГКЦ. Канадський єпископ наголосив на приєднанні до вимог, викладених у заклику вищого греко-католицького духовенства⁶⁸. Так активність українців, які проживали за межами СРСР, спрямована на інформування світової громадськості про трагедію, принесла результат. М. Данько в жовтні 1933 р. зазначив, що Захід нарешті звернув належну увагу на трагедію Наддніпрянщини. Закордонний кореспондент “Діла” загалом позитивно схарактеризував діяльність українців щодо організації масового руху на підтримку постраждалих⁶⁹.

Відомі західноєвропейські громадські діячі влітку 1933 р. відгукнулися на поширення інформації про голод і, спричиненої цим, активності українців. Окрім згаданого вже Е. Амменде, львівська преса багато уваги приділила висвітленню позиції Т. Інніцера. Кілька газет опублікували його звернення, що з’явилося у серпні 1933 р. У цьому документі віденський кардинал позитивно схарактеризував діяльність митрополита Андрея Шептицького, Г. Джонса, Е. Амменде, які сприяли розповсюдженню відомостей про Голодомор і вплинули на формування його поглядів з цього питання. Т. Інніцер закликав міжнародні гуманітарні установи, насамперед Червоний Хрест, вжити всіх можливих заходів для порятунку постраждалих. Він вирішив організувати роботу представників різних націй та віросповідань для поліпшення ситуації у СРСР. Згадав віденський кардинал і про відповідальність Заходу: “Довше мовчати про те, се значить збільшати невиносимо відповідальність

⁶⁵ За Україну. – 1933. – 1 жовтня.

⁶⁶ Мета. – 1933. – 10 вересня.

⁶⁷ Нова зоря. – 1933. – 28 вересня.

⁶⁸ Нова зоря. – 1933. – 30 листопада.

⁶⁹ Діло. – 1933. – 20 жовтня.

цивілізованого світа у масовій смерті в ССРСР, нести вину за те, що в тім часі, коли цілі частини світа нищать надмір збіжжя та харчів, – населення в ССРСР гине голодовою смертю, при чому приходять до вбивання дітей і до людоїдства”⁷⁰.

Західні українці високо оцінили благородні дії Т. Інніцера. “Новий час” опублікував статтю “Блокада мовчанки проламана!”, у якій зазначено: саме активність віденського кардинала посприяла появі зацікавленості значних груп населення європейських держав українською трагедією. Найактивніше відгукнулися релігійні кола Німеччини, як протестанти, так і католики. Вони засудили політику Москви, що призвела до голоду й звернулися із закликом вжити термінових заходів для допомоги потерпілим. Центральні та місцеві друковані органи Німеччини подали інформацію про активність місцевого духовенства у справі допомоги постраждалим⁷¹.

Окрім релігійних кіл і їх прихильників, які здебільшого дотримувалися правих поглядів, ситуацію в Радянському Союзі обговорили лівоцентристи. Ця справа стала актуальною для партій соціал-демократичного спрямування в серпні 1933 р. у зв’язку з проведенням наради Соціалістичного Інтернаціоналу, на якій розглядалася ідея об’єднання всіх лівих сил перед загрозою фашизму. Українські політики цього напрямку зуміли привернути увагу учасників наради до становища голодуючого населення⁷².

Львівська преса у вересні 1933 р. виявила зацікавленість до подій у Швейцарії, де щороку в такий період відбувалися Конгреси національних меншин і засідання Ліги Націй, на яких було розглянуто й справу Голодомору. Спочатку зібралися представники національностей, що проживали за межами історичної батьківщини. “Діло”, яке мало власного закордонного кореспондента, детально описало хід Конгресу національних меншин, проаналізувавши й діяльність українських делегацій з Галичини та Буковини. Газета надрукувала статтю з висвітленням проблем, що виникли в той час у роботі цієї установи, зокрема розкрила стосунки між представниками окремих націй. Взаємини погіршилися (особливо між німцями та євреями), оскільки до влади прийшов А. Гітлер, а це по-різному сприйняли представники цих груп. Не було також єдності між окремими німецькими делегаціями, що приїхали з різних країн. У таких конфліктних умовах перед українцями на Конгресі національних меншин постала проблема домогтися порушення питання про ситуацію в УСРР⁷³.

Відкрив роботу конгресу президент цієї установи Й. Вільфан, який визнав: проблема продовольчої катастрофи України тоді вийшла на перший план, хоч попередньо не була в порядку денному. Він намагався спрямувати розгляд цієї справи у виключно гуманітарне русло. Однак вже після перших виступів стало зрозуміло,

⁷⁰ Нова зоря. – 1933. – 27 серпня.

⁷¹ Новий час. – 1933. – 31 серпня.

⁷² Папуга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим. – С. 65–66.

⁷³ Діло. – 1933. – 20 вересня.

що уникнути розгляду політичних аспектів голоду, зокрема національної складової політики Москви, не вдасться. Враження на присутніх справив виступ представниці делегації з Галичини М. Рудницької. Вона схарактеризувала економічну політику комуністичного режиму, яка призвела до голоду, вказала на національне гноблення українців у СРСР. Її погляди повністю підтримав Е. Амменде, який у промові розглянув можливість організації допомоги постраждалим⁷⁴.

Позиція генерального секретаря й активність галицької та буковинської делегацій сприяли ухваленню резолюції, у якій було проголошено: учасники конгресу “зроблять усе, що буде тільки в їх силі, аби ту допомогову акцію піддержати”⁷⁵. Цей документ був висвітлений у західній пресі й переданий до Ліги Націй. Так було зроблено перший значний крок для розгляду справи голоду найвпливовішою міжнародною організацією міжвоєнного періоду. Західні українці усвідомлювали, що зуміли досягнути успіху значною мірою завдяки Е. Амменде й неодноразово на сторінках преси висловлювали йому подяку. Попри це вони розуміли обмеженість впливу Конгресу національних меншин, тим більше, що між його учасниками не було єдності (певні розбіжності існували навіть між представниками галицької та буковинської делегацій)⁷⁶.

Обговорення української трагедії в Лізі Націй детально висвітлювалося львівською пресою. Природно, що це питання найповніше розкрило “Діло”, адже газета одержала інформацію зі середовища, яке відправило делегацію в Женеву. Часопис назвав українські та міжнародні організації, що звернулися до президента Ради Ліги Націй норвезького міністра закордонних справ Й. Мовінкеля, з проханням винести на обговорення форуму ситуацію в УСРР. “Діло” не тільки вказало ці установи, а й опублікувало документи, які вони підготували з висвітленням події в Радянській Україні⁷⁷.

Газета детально описала діяльність львівської делегації в Женеві. М. Рудницька 23 вересня зустрілася з Й. Мовінкелем і переконала його зайнятися розглядом української трагедії. Львівський друкований орган позитивно схарактеризував позицію президента Ради Ліги Націй, який щиро перейнявся стражданням голодуючих і пообіцяв М. Рудницькій зробити все, що від нього залежить, щоб допомогти постраждалим⁷⁸. “Діло” передрукувало інтерв’ю Й. Мовінкеля опубліковане в паризькій газеті “Матен”, в якому розкрито мотиви діяльності норвезького політика. Хоч він мав усі юридичні підстави, щоб не розглядати українського питання, однак всупереч думці представників великих держав порушив його. Президент Ради Ліги Націй, попри заперечення генерального секретаря цієї установи, 29 вересня на закритому засіданні домігся обговорення справи продовольчої катастрофи у СРСР. Народа

⁷⁴ Діло. – 1933. – 23 вересня.

⁷⁵ За Україну. – 1933. – 1 жовтня.

⁷⁶ Новий час. – 1933. – 21 вересня.

⁷⁷ Діло. – 1933. – 2, 3 жовтня.

⁷⁸ Діло. – 1933. – 2 жовтня.

тривала близько двох годин і закінчилася зверненням до міжнародного товариства Червоного Хреста з проханням вжити заходів для порятунку голодуючих⁷⁹.

Львівська преса, висвітлюючи ці події, високо оцінили діяльність Й. Мовінкеля. Газета “Свобода” розмістила його фотографію з написом: “великий приятель українців, який в часі останньої сесії Союзу Народів вніс на засідання Ради Союзу Народів справу голодової катастрофи на Східній Україні і гарячо її там боронив”⁸⁰. “Діло” повідомило, що діти українських емігрантів у Подебрадах (Чехословаччина) в листі до норвезького міністра подякували йому та просили й надалі не забувати про голодуючих. Газета розмістила відповідь Мовінкеля: “Любі діти! Ваш милий, маленький лист, що Ви мені прислали, дуже мене зворушив. Я Вам за нього дуже дякую і Ви можете бути певні, що я завжди думаю про український нарід з найбільшою симпатією”⁸¹.

Після розгляду у вересні 1933 р. становища голодуючих установами у Швейцарії, центр акції порятунку, завдяки активності віденського кардинала, перемістився до Австрії. Т. Інніцер організував 16 жовтня збори діячів різних націй та релігійних конфесій. За даними львівської преси, на заклик кардинала до Австрії прибуло духовенство католицької, православної та протестантської церков, а також представники юдаїзму. Т. Інніцер зумів зібрати у Відні посланців від десяти націй, які оголосили про утворення міжконфесійного і понаднаціонального комітету. Для успішної роботи цієї установи багато зробили заступник голови австрійського товариства Червоного Хреста Р. Мітльнер і Е. Амменде⁸².

Керівництво віденського комітету 1 грудня 1933 р. провело прес-конференцію, на якій було простежено хід рятункової акції. Т. Інніцер зазначив, що діяльність австрійської установи мала суто гуманітарний характер і спрямована на організацію допомоги голодуючому населенню. Він порушив не розв’язану на той час проблему: як надати постраждалим підтримку, якщо Москва заперечує наявність катастрофи? Для вирішення цього питання було оголошено про скликання конференції представників рятункових комітетів⁸³.

Цей форум пройшов 16–17 грудня у Відні й особливо зацікавив львівську пресу. На конференцію приїхали представники чотирьох націй (українці, росіяни, німці, євреї), серед яких найчисельнішою та найавторитетнішою за складом була українська делегація. Львівські газети детально розкрили, хто з уповноважених виступав від імені рятункових установ⁸⁴. Перед присутніми виголосили промови Т. Інніцер, Е. Амменде та представники національних груп. Учасники конференції після обговорення ситуації у СРСР ухвалили резолюцію із закликом вжити заходів для допомоги голодуючим. У тогочасних умовах кризи надвиробництва у світі було достатньо запасів продуктів для порятунку населення радянської імперії, які за порів-

⁷⁹ Діло. – 1933. – 10, 12 жовтня.

⁸⁰ Свобода. – 1933. – 19 листопада.

⁸¹ Діло. – 1933. – 1 грудня.

⁸² Діло. – 1933. – 23 жовтня; За Україну. – 1933. – 1 листопада; Нова зоря. – 1933. – 26 жовтня.

⁸³ Діло. – 1933. – 6 грудня; Мета. – 1933. – 10 грудня; Правда. – 1933. – 10 грудня.

⁸⁴ Діло. – 1933. – 17 грудня; Наш прапор. – 1933. – 24 грудня; Новий час. – 1933. – 23 грудня.

няно невеликі суми можна було доставити до постраждалих. Для досягнення цього, на думку членів конференції, необхідно докласти спільні зусилля міжнародного співтовариства. Присутні зазначили: гуманітарна діяльність окремих товариств – недостатня, а тому необхідно об'єднатися для організації допомоги. “Новий час” із результатів роботи конференції прийшов до висновку, що Відень став центром акції порятунку. Часопис зафіксував зацікавлення закордонної преси перебігом подій форуму та занепокоєння офіційних радянських чиновників цим⁸⁵. Члени конференції подякували Т. Інніцеру за його жертвну працю щодо підтримки потерпілих⁸⁶.

Отже, у другій половині 1933 р. кілька міжнародних організацій та спеціально створених установ розглянули справу голоду в СРСР та вжили заходів для порятунку постраждалих. М. Данько зазначив, що винесення цього питання на обговорення у Лізі Націй свідчить: світ визнав українську трагедію загальнолюдською проблемою. Кореспондент “Діла” зафіксував зацікавлення становищем жителів комуністичної держави широкими групами населення Англії та Німеччини. За його спостереженнями навіть серед громадськості Франції, де традиційно були поширені радянськості настрої, погіршилося ставлення до більшовицького режиму. М. Данько, як і багато інших спостерігачів, позитивно оцінив діяльність Й. Мовінкеля, вказавши, що його ім'я “залишиться в історії українських змагань у Європі”⁸⁷. На початку 1934 р. кореспондент “Діла” зазначив: українці досягнули успіху на міжнародній арені. Хоч не вдалося домогтися доставки гуманітарної допомоги потерпілим, але увагу до проблеми було привернуто. Водночас кореспондент “Діла” застерігав, що період зацікавленості українською справою минув і необхідно надалі проводити активну інформаційну діяльність⁸⁸.

М. Рудницька, узагальнюючи питання про обговорення Голодомору світовою громадськістю, на початку 1934 р. вказала на кілька важливих моментів. Розгляд справи в Лізі Націй, зважаючи на тогочасні настрої та бюрократичні приписи цієї установи, було позитивним явищем. Це стало можливим завдяки активності різних міжнародних організацій. Учасниця акції порятунку зазначила: “Всі ці заходи не лишилися без вислідів [наслідків – Я. П.]. Коли офіційні державні чинники ще глухі на зазиви рятунку, то громадська опінія ріжних народів реагує на них щораз живіше та присвячує щораз більше уваги подіям на Великій Україні”⁸⁹. М. Рудницька звернула увагу на активізацію світової спільноти та пасивність офіційного керівництва великих держав. Вона виділила, як негативний приклад, позицію Вашингтона, що в той період установив дипломатичні відносини із Москвою.

Українці, які проживали за межами Радянського Союзу, в 1933 р. неодноразово апелювали до державних органів США з проханням втрутитися, щоб допомогти

⁸⁵ Новий час. – 1933. – 23 грудня.

⁸⁶ Діло. – 1933. – 21 грудня.

⁸⁷ Діло. – 1933. – 20 жовтня.

⁸⁸ Діло. – 1934. – 24 січня.

⁸⁹ Діло. – 1934. – 7 січня.

голодуючим. Зокрема, ті, що перебували у Сполучених Штатах, ще на початку року вказували на необхідність звернення до офіційних американських кіл із закликом не визнавати комуністичний режим⁹⁰. Об'єднання українських організацій в Америці апелювало до керівництва своєї держави з вимогою перевірити інформацію про становище населення СРСР ще до встановлення дипломатичних зв'язків із цією країною⁹¹. Після офіційного визнання Сполученими Штатами Москви такі заклики не припинилися. Об'єднання українських організацій в Америці розповсюдило добре підготовлений англomовний меморіал, що потрапив до вищого законодавчого органу США. Конгресмен Г. Фіш на основі цього документа подав проект резолюції від 28 травня 1934 р. із висвітленням ситуації у СРСР і зверненням подіяти на позицію Кремля⁹². Певний вплив на настрої американської громадськості мала подорож Е. Амменде в цю країну в 1934 р. Генеральний секретар Конгресу національних меншин розповів про катастрофічну ситуацію, а також висловив припущення про вірогідність голоду й надалі. Прихильники СРСР вжили заходів у відповідь і заперечили його твердження⁹³. Наприкінці того ж року Е. Амменде розповсюдив в американській пресі інформацію про загрозу голоду й запропонував вплинути на Москву через Лігу Націй⁹⁴.

Парламент Великобританії у 1934 р. також обговорив ситуацію в радянській державі. Якщо у США справою голоду зацікавився лише один представник вищого законодавчого органу, то в Лондоні цій проблемі приділили увагу більше відомих політиків. Члени палати лордів 25 липня розглянули становище населення СРСР за участю працівника міністерства закордонних справ Великобританії. Представник верхньої палати парламенту Чарнвуд заявив: грабіжницька політика комуністичного керівництва спричинила смерть не менш, ніж 3 млн людей в Україні. Він висловив стурбованість можливістю існування голоду й закликав вжити відповідних заходів. Архидиєкоп із Кентербері підтримав цей виступ і на основі багатьох повідомлень з Радянського Союзу зробив висновок про смерть через конфіскацію продуктів 6 млн осіб. Лорд Денбі описав ситуацію в УСРР, зосередивши увагу на умовах життя духовенства. Представник англійського уряду повідомив, що інформація про трагедію голодуючого населення потрапила до офіційного Лондона й, по суті, погодився з даними про існування в 1933 р. продовольчої катастрофи. На засіданні палати лордів була член польського Сенату українська діячка О. Кисілевська⁹⁵.

Люди, які активно займалися розповсюдженням правди про голод у 1933 р., наступного року теж намагалися донести відомості про трагедію до населення Заходу. Віденський комітет 12 липня 1934 р. провів засідання, на якому присутні розглянули тогочасну ситуацію і висловили побоювання щодо можливості ви-

⁹⁰ Діло. – 1933. – 10 березня.

⁹¹ Діло. – 1933. – 4 жовтня.

⁹² Діло. – 1934. – 18 червня, 11 липня.

⁹³ Нова зоря. – 1934. – 22 липня.

⁹⁴ Свобода. – 1934. – 25 листопада.

⁹⁵ Нова зоря. – 1934. – 9 серпня; Свобода. – 1934. – 12 серпня.

никнення нового голоду та закликали не допустити його⁹⁶. Активізувалися діячі акції порятунку в період, коли постало питання про вступ СРСР до Ліги Націй. Керівництво спеціального львівського допомогового комітету 2 вересня 1934 р. звернулося до нового президента цієї міжнародної установи з проханням погодитися на включення Радянського Союзу до Ліги Націй за умови зміни політики щодо України, а саме змусити Кремль допустити поміч для голодуючих⁹⁷. Е. Амменде, згідно з повідомленням “Нової зорі”, наприкінці року через пресу закликав розглянути вимоги, висловлені Й. Мовінкелем ще в 1933 р. Коли норвезький політик клопотав перед представниками західних держав із проханням подіяти на політику Москви щодо конфіскації продуктів, то одержав відповідь, що це неможливо, оскільки СРСР не входить до Ліги Націй. У 1934 р. Радянський Союз було прийнято до цієї установи й, на думку Е. Амменде, з’явилася можливість розглянути пропозиції Й. Мовінкеля⁹⁸.

Львівська преса, розкриваючи діяльність окремих міжнародних діячів у справі порятунку голодуючих, зазначила загальну пасивність Заходу. Зокрема, “Новий час” ще в липні 1933 р. вказав, що сподіватися на підтримку “так званого культурного світу” не можна. Часопис не вірив у благородність Заходу, вважаючи, що він зважає лише на силу й безправний український народ не викличе в нього співчуття⁹⁹. Ця газета наступного місяця розмістила статтю “Блокада мовчанки проламана!”, в якій позитивно схарактеризовано Т. Інніцера й водночас вказано, що “неймовірні звірства й масове виголодження безборонного населення України й інших поневолених країн, цілими роками не зустрічалися з ніяким голоснішим осудом ... культурного світу”¹⁰⁰.

“Нова зоря” в огляді західної преси виділила “Журналь де Женев”, який обурювався пасивністю Заходу. Швейцарський часопис позитивно оцінив діяльність Ліги Націй, однак вказав: ця міжнародна організація не має повноважень для порятунку постраждалих, а керівництво багатьох великих держав намагається підтримувати добрі стосунки із СРСР. “Журналь де Женев” вважав, що через політичну доцільність, яка вимагала збереження нормальних взаємин із Кремлем, західні країни не приділили належної уваги українській трагедії. Як приклад, швейцарська газета назвала Францію і Польщу, які через погіршення стосунків із Німеччиною пішли на зближення з Москвою¹⁰¹.

“Нова зоря” вказала на зв’язок між поліпшенням польсько-радянських відносин та байдужістю Варшави щодо української трагедії. В умовах зближення з Москвою Польща негативно сприйняла антирадянську активність галичан¹⁰². Прихильник панівного санаційного режиму журналіст Ян Отмар наприкінці 1933 р.

⁹⁶ Нова зоря. – 1934. – 26 липня.

⁹⁷ Діло. – 1934. – 19 вересня.

⁹⁸ Нова зоря. – 1934. – 13 грудня.

⁹⁹ Новий час. – 1933. – 15 липня.

¹⁰⁰ Новий час. – 1933. – 31 серпня.

¹⁰¹ Нова зоря. – 1933. – 10 вересня.

¹⁰² Нова зоря. – 1933. – 20 серпня.

видав книгу з описом тогочасної ситуації в СРСР з погляду представника табору пілсудчиків. Він намагався всесторонньо розкрити стан, у якому перебував Радянський Союз, однак стосунки між Варшавою і Москвою, що склалися в той період, відклалися у викладі й підборі ним матеріалу. На думку дописувача “Нового часу”, Отмар старався обійти дратівливі сторони радянської дійсності, зокрема, й голод в УСРР¹⁰³.

Намагання підтримати добрі відносини з Кремлем спонукали Бельведер до тиску на український рух протесту. Скажімо, 1 жовтня 1933 р. 1,5 тис. жителів Коломиї і навколишніх сіл зібралися на віче, щоб висловити своє ставлення до політики Москви, яка спричинила Голодомор. Однак польські державні органи заборонили такий масовий захід і відбулася лише нарада у присутності кількох сотень осіб. Через позицію місцевих чиновників не відбулося антирадянське віче у Бродах, заплановане на 8 жовтня¹⁰⁴. Заходи офіційних структур щодо обмеження антиголодового руху посилювалися після організованого ОУН замаху на працівника радянського консульства у Львові О. Майлова. Влада провела численні арешти, які негативно вплинули на акції протесту. Працівники поліції затримали багатьох діячів націоналістичного руху, серед них деяких організаторів антирадянських виступів, і тому останні не змогли взяти участь у заходах, спрямованих проти Голодомору, що призвело до їх меншого розмаху. Траплялися випадки заборони державними установами навіть зборів товариств, хоч центральні органи влади дозволяли їх проводити¹⁰⁵.

Керівник найвпливовішої західноукраїнської політичної партії УНДО Д. Левицький в листопаді 1933 р. у польському сеймі засудив такі дії влади. Він вказав на запровадження обмежень щодо проведення масових заходів протесту, вилучення з газет цензури негативної оцінки політики Москви, діяльність судових органів, що не допускали розповсюдження відомостей про трагедію Наддніпрянщини. Д. Левицький пророче схарактеризував небезпеку для Польщі у зближенні з СРСР: “Ми переконані, що той пакт [між СРСР і Польщею – *Я. П.*] на дальшу мету принесе тільки шкоду польській державі, тому, що кожний союз Польщі з Москвою кінчився для Польщі завсіди трагічно. В історичній перспективі той пакт ... стане згодом тільки клаптиком паперу...”¹⁰⁶.

Москва домагалася поліпшення стосунків не тільки з Варшавою, а й іншими країнами Європи. Англійська преса влітку 1933 р. повідомила про переговори СРСР з Румунією, Чехословаччиною та Югославією. Згідно з цими даними, передрукованими львівськими газетами, ці держави домовилися не допускати діяльності на своїй території організацій, вороже налаштованих проти іншої сторони¹⁰⁷. Не дивно, що в таких умовах Румунія, на територію якої через Дністер потрапило найбільше втікачів з теренів, охоплених голодом, повернула частину з них до СРСР¹⁰⁸.

¹⁰³ Новий час. – 1933. – 27 грудня.

¹⁰⁴ Свобода. – 1933. – 8, 15 жовтня.

¹⁰⁵ Діло. – 1933. – 6 листопада, 6 грудня; Свобода. – 1933. – 5, 12 листопада.

¹⁰⁶ Діло. – 1933. – 6 листопада.

¹⁰⁷ Громадський голос. – 1933. – 8 липня.

¹⁰⁸ Правда. – 1933. – 18 червня.

Львівські газети, аналізуючи розгляд у Лізі Націй справи Голодомору, вказали на позицію Франції, представники якої з мотивів політичної доцільності виступили проти обговорення трагедії за Збручем. Англійські діячі цієї міжнародної установи теж не підтримали винесення української справи для загального розгляду¹⁰⁹. Позиція Вашингтона не відрізнялася принципово від ставлення інших великих держав до Голодомору. Президент Ф. Рузвельт, згідно з повідомленням “Нової зорі”, відмовився прийняти українську делегацію, що звернулася з проханням вислати комісію в УСРР¹¹⁰.

Отже, більшість держав Заходу проігнорували інформацію про трагедію, щоб не наражатися на протести й конфлікт із Москвою. Діячі акції порятунку зауважили таку ситуацію і неодноразово вказували на ненормальність цього. М. Рудницька, яка багато зробила для донесення до світової громадськості правди про Голодомор, під час виступу в Берліні восени 1933 р. вказала на байдужість Заходу до цього питання¹¹¹. Керівники віденського комітету в ході прес-конференції розглянули й проблему ставлення міжнародної спільноти до подій в УСРР. У виступі Т. Інніцера, опублікованому в львівській пресі, зазначено: смерть мільйонів жителів Радянського Союзу — “в великій части[ні] наша вина, вона обтяжує наше сумління, бо ті люди могли бути врятовані, коли б в час була подана їм належна підмога”¹¹². Е. Амменде висловив припущення про те, що голодуючих можна порятувати, однак для цього потрібні спільні зусилля світового співтовариства.

Якщо офіційні органи країн Заходу здебільшого проігнорували українську трагедію, то окремі діячі навіть долучилися до заперечення наявності продовольчої катастрофи. Вони підтримали діяльність Москви, спрямовану на втаємничення інформації про Голодомор. Львівська преса висвітила як заходи комуністичного режиму з приховування правди, так і прорадянську позицію деяких представників Заходу в цьому питанні. Зі серпня 1933 р. часописи надрукували кілька статей, у яких розкрито заборони з боку Москви для закордонних журналістів відвідувати території, охоплені голодом. Скажімо, вони подали повідомлення “Дейлі телеграф”, “Кельніше цайтунг”, “Об сервер”: центральні радянські органи влади вказали, що західні репортери можуть виїжджати за межі столиці лише за наявності окремого дозволу¹¹³.

Обидві львівські щоденні газети “Діло” й “Новий час” майже одночасно опублікували переклад повідомлення московського кореспондента “Нью-Йорк гералд трибюн” П. Барнса про спроби комуністичного режиму приховати правду. Американський журналіст нагадав, що з лютого 1933 р. радянські державні органи заборонили поїздки в потерпілі регіони. П. Барнс ще в січні описав справжню

¹⁰⁹ Нова зоря. – 1933. – 12 жовтня; Нове село. – 1933. – 8 жовтня.

¹¹⁰ Нова зоря. – 1933. – 14 грудня.

¹¹¹ Нова зоря. – 1933. – 2 листопада.

¹¹² Нова зоря. – 1933. – 21 грудня.

¹¹³ Діло. – 1933. – 16 вересня; Нова зоря. – 1933. – 24 серпня, 5 жовтня.

ситуацію на Північному Кавказі й отримав після того рекомендацію радянського пресового бюро не виїжджати у провінцію. Коли ж він у квітні 1933 р. купив квиток на потяг до України, то одержав категоричну заборону на виїзд. Репортер “Крістен саєнс монітор” В. Чемберлен, який 11 років прожив у Москві й безперешкодно подорожував у межах СРСР, у той період змушений був через позицію державних органів залишитися у столиці радянської країни. Заборона на виїзд до окремих регіонів стосувалася передусім України й Північного Кавказу, де, за словами П. Барнса, взимку–весною 1933 р. панував великий голод. Закордонним журналістам, за даними дописувача “Нью-Йорк гералд трибюн”, повідомили, що будь-яка поїздка територією СРСР можлива за умови отримання спеціального дозволу. Кореспондентам, які на короткий час прибули до Радянського Союзу, дозволялося подорожувати за наявності супроводу. П. Барнс зазначив, що така практика нагадувала спробу відновити “потьомкінські” села часів Катерини II. Наприкінці кореспондент “Нью-Йорк гералд трибюн” прийшов до висновку про недоцільність утримання західними часописами постійних представників у СРСР, оскільки вони не мають можливості одержати правдиву інформацію¹¹⁴.

Окремі закордонні журналісти намагалися, попри несприятливі умови, збирати й розповсюджувати відомості про Голодомор, інші висвітлювали позицію офіційної Москви. Як відомо, найактивніше радянські позиції серед західних кореспондентів відстоював представник “Нью-Йорк таймсу” У. Дюранті. Улітку 1933 р. дописувач львівських часописів із Праги, про якого вже говорилося, у дослідженні про висвітлення у світовій пресі Голодомору, звернув увагу на діяльність цього радянофільського репортера, назвавши його “сталінським симпатиком”. У. Дюранті, подавши повідомлення у відповідь на появу публікацій Г. Джонса, визнав наявність голоду в Україні, однак вважав: дані колишнього помічника Ллойд-Джорджа перебільшені¹¹⁵.

Так кореспондент “Нью-Йорк таймсу” не заперечував повністю відомостей про трагедію (ймовірно, що тотальне спотворення дійсності на Заході не сприйняли б), а намагався применшити масштаби катастрофи. Тому львівська преса, не маючи повного уявлення про діяльність У. Дюранті, інколи покликала на його повідомлення як на такі, що заслуговують довіри. Як-от “Діло” на початку 1933 р. надрукувало статтю про ситуацію в УСРР, у якій використано дані цього журналіста. Львівський часопис описав епізод, коли У. Дюранті виїхав із Москви до Парижа й звідти відправляв таку інформацію до “Нью-Йорк таймсу”, яку б радянська цензура не пропустила. “Діло”, ґрунтуючись на його повідомленнях, розкрило масові втечі селян перед загрозою голоду з України в інші регіони СРСР¹¹⁶. Чи справді в той час кореспондент “Нью-Йорк таймсу” на якийсь час відійшов від офіційної радянської лінії, чи це була якась гра з його боку? Несистематичні повідомлення львівської преси не дають можливостей зрозуміти мотиви дій У. Дюранті.

¹¹⁴ Діло. – 1933. – 9 вересня; Новий час. – 1933. – 10 вересня.

¹¹⁵ Діло. – 1933. – 6 серпня; Наш клич. – 1933. – 23 липня.

¹¹⁶ Діло. – 1933. – 6 січня.

Серед інших відомих закордонних діячів, що публікували заяви про відсутність голоду, часописи Західної України звернули увагу на американського письменника Ш. Едді. Він, отримавши дозвіл від радянських державних структур, відвідав СРСР і подав відомості до “Манчестер гардіан”. Американський письменник спростував дані про наявність трагедії, стверджуючи, що новий врожай дуже гарний¹¹⁷. “Діло”, яке опублікувало цю інформацію, вважало: такими повідомленням не довірятимуть, адже приховати в тогочасних умовах правду про трагедію було вже не можливо. Та й діяльність Ш. Едді зродила чимало запитань. Скажімо, залишилося нез’ясованим: чому саме цей діяч отримав дозвіл влади, якщо іншим такого не надали?

Найбільший розголос серед львівської преси одержала радянофільська позиція лідера радикальної партії Франції Е. Еррію, який обирався в міжвоєнний період прем’єр-міністром цієї країни. Цей знаний політик наприкінці серпня – на початку вересня 1933 р. побував у СРСР, після чого виступив із публічними заявами про відсутність голоду в Радянській Україні. Його поїздка була висвітлена західноукраїнськими газетами, як і відгуки на неї західної громадськості. “Діло” вже наприкінці серпня оприлюднило велику статтю “Паломництво до пекла”, в назві якої вказано ставлення редакції до позиції Е. Еррію. Газета виявила проникливість і добре знання як настроїв, представником яких був цей діяч, так і радянської дійсності. Львівський часопис висловив переконання, що французький політик їде у СРСР уже зі сформованою думкою, будучи позитивно налаштованим до комуністичного експерименту. “Діло” розглядало його поїздку не як приватну справу нехай навіть відомого діяча, а як акт представника великої європейської держави. Газета висловила переконання: Е. Еррію сердечно приймуть у Радянському Союзі й проведуть спеціально підготовленими місцями, де не буде жодних ознак голоду. Газета правильно вказала, що успішною для Москви ця подорож може бути за наявності двох обов’язкових умов. По-перше, відвідувач заздалегідь налаштований побачити лише позитивні сторони життя у СРСР і не задаватиме незручні для представників комуністичної влади запитання. По-друге, радянські державні структури зроблять все, щоби приховати правду, й не змушувати французького політика щось вигадувати. “Діло” вважало: подорож Е. Еррію – це свідчення кризи соціалістичного руху, представник якого допускає таку аморальну діяльність. Поїздка лідера французьких радикалів була доказом для львівського часопису “...що захід Європи не дозрів ще до свідомости, що найбільшим злом сучасного світа й людства є московський більшовизм і що першим імперативом цілого культурного світа є здусити те зло”¹¹⁸.

Наступні події підтвердили правильність передбачень, висловлених у газеті. В Україні Е. Еррію побував у Харкові, Києві, Одесі, відвідав об’єкти промисловості та сільського господарства. Політика зустріли представник наркомату закордонних справ СРСР і французький посол. Уже на початку подорожі, в Одесі, Е. Еррію

¹¹⁷ Діло. – 1933. – 21 вересня.

¹¹⁸ Діло. – 1933 – 27 серпня.

повідомив про свої сподівання на поліпшення стосунків між двома державами, висловив припущення, що його відвідини Радянського Союзу посприяють цьому. У Києві його добре прийняли працівники державних органів, а радянська преса позитивно висвітлювала його дії¹¹⁹.

Дописувач “Нового часу” доволі точно відобразив умови подорожі, схарактеризувавши при цьому позицію Е. Ерріо. У часописі вказано, що французький політик одержав звання полковника збройних сил СРСР. За твердженням автора статті з “Нового часу”, званого західного діяча, який тоді обіймав посаду мера Ліона й керівника парламентської комісії із закордонних справ, у Києві вітали більш урочисто, ніж будь-якого з представників міжнародного комуністичного руху. Е. Ерріо в супроводі французьких дипломатів і радянських державних діячів відвідав сільськогосподарський об’єкт “Червоний промінь” і залишився дуже задоволений побаченням. У Києві він потрапив до Всеукраїнської академії наук, де зазначив, що в УСРР зуміли досягнути гармонії між захистом національних і соціальних прав. “Новий час” влучно вказав на упередженість суджень французького політика, його готовність не звертати уваги на радянські проблеми заради покращення відносин між Парижем і Москвою перед загрозою Німеччини, де до влади прийшов А. Гітлер¹²⁰.

Природно, що твердження званого європейського державного діяча, висловлені після виїзду за межі Радянського Союзу, про відсутність продовольчих проблем справили певний вплив на західну громадськість. Окремі закордонні друковані видання не давали оцінок повідомленням Е. Ерріо, а опублікували їх як одне зі свідчень¹²¹. Частина преси, опираючись на його повідомлення, розповсюдила інформацію про добрий стан сільського господарства у СРСР. Деякі західноєвропейські газети писали, що дані про смертність від голоду перебільшені, інші, насамперед французькі, вказували на вплив Німеччини на поширення відомостей про трагедію¹²².

Щоправда, значна частина світової преси не повірила заявам Е. Ерріо: надто багато даних про катастрофу потрапляло за межі Радянського Союзу. Зокрема, французький часопис “Кандід” розповів про жахливу ситуацію в Україні й засудив діяльність колишнього прем’єр-міністра щодо заперечення правди про трагедію¹²³. “Журналь де деба” негативно схарактеризував позицію Е. Ерріо, наголосивши, що він нікого офіційно не представляв¹²⁴. Західноукраїнський діяч, представник львівського комітету порятунку на міжнародній арені З. Пеленський розкрив ставлення різних людей до заяв про відсутність голоду. Спочатку він вказав на тенденційність допущену французьким політиком, який через політичну доцільність, так як її розумів Е. Ерріо, проігнорував дані про трагедію. З. Пеленський такій позиції

¹¹⁹ Діло. – 1933. – 30 серпня; Нова зоря. – 1933. – 31 серпня; Нове село. – 1993. – 10 вересня.

¹²⁰ Новий час. – 1933. – 10 вересня.

¹²¹ Боротьба. – 1933. – 8 жовтня; Діло. – 1933. – 4 жовтня.

¹²² Діло. – 1933. – 3 грудня.

¹²³ Нова зоря. – 1933. – 24 вересня.

¹²⁴ Нова зоря. – 1933. – 7 вересня.

протиставив справді принципову діяльність Й. Мовінкеля у справі порятунку постраждалих. Характеризуючи оцінку французької преси тверджень Е. Ерріо, західноукраїнський діяч зазначив: спершу газети цієї країни некритично сприйняли ці відомості, однак із часом збільшилася кількість спростувань. Зокрема, З. Пеленський виокремив часопис із мільйонним тиражем “Матен”, який розповсюджував правдиву інформацію¹²⁵.

Загалом українці, які проживали за межами СРСР, досить різко виступили проти облудних тверджень французького політика. Керівництво Європейського об’єднання українських організацій на чужині, розташоване в Бельгії, розмістило у пресі відкритий лист зі спростуванням відомостей, поданих Е. Ерріо¹²⁶. Керівник спеціального комітету у Празі, створеного для порятунку голодуючих, О. Бочковський оприлюднив два відкриті листи, спрямовані проти заяв французького політика. У першому публічному зверненні, яке з’явилося у вересні 1933 р., український діяч із Чехословаччини вказав, що Е. Ерріо, як і деякі інші відомі люди, не помітив катастрофи у СРСР, а навпаки захоплювався досягненнями комуністичного режиму. Таку позицію О. Бочковський вважав аморальною, намагаючись переконати колишнього керівника уряду великої європейської держави змінити позицію¹²⁷.

Тон наступного відкритого листа, надруковано у грудні, був значно різкіший. Е. Ерріо не тільки не відмовився від своїх неправдивих тверджень, а й надалі активно захищав Радянський Союз від звинувачень. Французький політик доводив, що інформацію про продовольчу катастрофу поширюють за вказівкою Берліна. Ці заяви обурили О. Бочковського, який, характеризуючи їх, зазначив: “Це нечуваний та безприкладний наклеп. ... Це нічим і ніколи не виправдана образа... національної недолі Рад[янської] України!”¹²⁸.

На захист СРСР зі спростуванням інформації про голод виступили й деякі інші західні діячі. Співробітниця комуністичних журналів у Лондоні Дж. Бічам написала про збільшення площ посівних земель у Радянському Союзі та багатий врожай, якого вже не було впродовж останніх 35 років. П. Слоун в опублікованій у “Манчестер гардіан” статті допускав можливість смертності від голоду, однак не вважав таке явище масовим¹²⁹. Бельгійський соціаліст Вандервельд, який мав радянофільські переконання, також заперечував наявність продовольчої катастрофи. Швейцарська “Журналь де Женев” засудила його позицію, розмістивши листи постраждалих зі СРСР, що правдиво розповідали про радянську дійсність¹³⁰.

Якщо більшість львівських часописів засудили спроби виправдати політику сталінського режиму, який організував Голодомор, то комуністична преса Західної України використала окремі радянофільські повідомлення для підтримки Москви. Ліворадикальні газети активно розповсюджували повідомлення Е. Ерріо. Зокрема,

¹²⁵ Діло. – 1933. – 12 жовтня.

¹²⁶ Новий час. – 1933. – 4 жовтня.

¹²⁷ Діло. – 1933. – 9 вересня; Новий час. – 1933. – 10 вересня.

¹²⁸ Діло. – 1933. – 12 грудня.

¹²⁹ Новий час. – 1933. – 19 жовтня.

¹³⁰ Нова зоря. – 1933. – 28 грудня.

“Гарт” негативно схарактеризував висвітлення голоду в УСРР “Ділом” і “Новим часом”, вважаючи, що ці часописи подають неправдиві дані. Для обґрунтування своїх тверджень комуністична газета покликала на французького політика, який не визнавав існування продовольчих проблем¹³¹. Інший ліворадикальний львівський часопис “Ілюстрована газета” описав рух протесту західних українців, заявивши, що всі відомості про голод вигадані, а правду про ситуацію в УСРР подав Е. Ерріо¹³².

Українське селянське об’єднання (партія, заснована західноукраїнськими комуністами для легальної роботи) видавала друкований орган “Боротьба”, який позитивно схарактеризував позицію колишнього прем’єр-міністра Франції. Використовуючи повідомлення польського телеграфного агентства, ця газета опублікувала підготовлені Е. Ерріо описи успіхів, досягнених у Радянському Союзі¹³³. “Боротьба” передрукувала з віденської газети соціалістичного спрямування “Арбайтер-цайтунг” повідомлення про ситуацію у СРСР, що ґрунтувалася на твердженнях французького політика. Комуністичний часопис вказав, що заяви мера Ліона, подані в цьому місті, розповсюдила паризька, а потім і вся європейська преса¹³⁴.

“Боротьба” передрукувала відомості й з інших західних газет, у яких заперечувалася наявність продовольчої катастрофи. Львівський комуністичний часопис помістив інформацію з віденської “Робітничої газети”, що описала успішну роботу колгоспників на Кубані¹³⁵. “Боротьба” покликала на польські джерела для позитивного змалювання комуністичного режиму. Газета використала матеріал із “Дзенніка людowego” й “Хвилі”, зокрема повідомлення, підготовлені ад’ютантом Ю. Пілсудського М. Лепецкі. Останній побував у Радянському Союзі й досить позитивно схарактеризував побачене¹³⁶.

Отже, світова громадськість, попри чималу кількість повідомлень про трагедію, не виявила єдності у ставленні до Голодомору. Якщо одні діячі вжили всіх можливих заходів для організації допомоги постраждалим, то інші ігнорували це питання. Поряд із правдивими описами трагедії України, траплялися й твердження про відсутність голоду або поодинокість смертності. Відсутність єдності західної спільноти описав О. Бочковський у статті “Безхребетна Європа”: “Проти московського большевизму виступала тільки європейська **правиця**, протест якої саме з **політичних** причин не міг мати значіння масового авторитету і в кожному разі не був голосом **усієї** нової Європи... Окремі мужні виступи декого

¹³¹ Гарт. – 1933. – 30 вересня.

¹³² Ілюстрована газета. – 1933. – 1 жовтня.

¹³³ Боротьба. – 1933. – 10 вересня.

¹³⁴ Боротьба. – 1933. – 24 вересня.

¹³⁵ Боротьба. – 1933. – 17 вересня.

¹³⁶ Боротьба. – 1933. – 13 серпня, 15 жовтня.

з чільних європейців із моральним засудом большевицьких душоубств – це винятки [винятки – Я. П.]...¹³⁷.

Позиція офіційних представників країн Заходу щодо української трагедії визначалася політичною доцільністю. Оскільки тоді більшість держав намагалася нормалізувати стосунки з Москвою, тому вони здебільшого проігнорували повідомлення про події в УСРР. Матеріали львівської преси дають можливість прийти до висновку, що керівництво цих країн мало достатньо інформації про Голодомор, однак не хотіло через українське питання погіршувати відносини з Кремлем. Серед великих держав лише лідери Німеччини виступили на захист голодуючих співвітчизників, проте це надало аргументи прихильникам комуністичного режиму, які твердили: правда про Голодомор – це нацистська вигадка. Звичайно, окремі західні діячі, які розповсюджували відомості про величезну смертність від голоду, робили це з політичних міркувань, однак їхня діяльність не могла бути підставою для заперечення правди, адже й частина людей, налаштованих позитивно до СРСР, змушена була визнати наявність трагедії.

Діяльність поодиноких представників Заходу у справі порятунку голодуючих була спричинена переважно активністю в цьому питанні тих українців, які проживали за межами СРСР. Особливий розголос серед світової громадськості одержав заклик греко-католицького єпископату, на що неодноразово вказувалося в закордонній пресі. Помітний вплив на західне співтовариство справила й міжнародна діяльність українців у другій половині 1933 р. (звернення до Ліги Націй, виступи на Конгресі національних меншин, участь у роботі Віденської конференції).

Частина європейської громадськості в той період критичніше поставилася до комуністичного режиму, що організував голод. Однак ще більші світоглядні зміни відбулися у поглядах тих українців, які піднялися на захист постраждалих співвітчизників. Оскільки проти Москви виступили насамперед праві політичні сили на Заході, то збільшився їх авторитет серед учасників акції порятунку. Загальне поправління настроїв серед українців Польщі, зазначене істориками, частково було спричинене катастрофою за Збручем і відгуками на неї. Посилилося також розчарування в демократичних країнах Заходу, офіційні представники яких фактично проігнорували повідомлення про трагедію.

Очевидно, що матеріали тогочасності львівської преси не дають можливості всесторонньо простежити всі аспекти питання ставлення світової громадськості до Голодомору. Для продовження дослідження цієї проблеми потрібно ґрунтовно проаналізувати діяльність урядових кіл, відображену в офіційних документах, і ставлення різних середовищ, висвітлене в основному у пресі відповідного напрямку.

¹³⁷ За Україну. – 1933. – 1 жовтня.